

Саиткулов Қодирали Абдисалимович,

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги
Академияси ҳуқуқбузарликлар профилактикаси
кафедраси катта ўқитувчиси

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9130-2019-7-4>

ФИРИБГАРЛИК ЖИНОЯТИНИНГ САБАБ ВА ШАРОИТЛАРИ, УСУЛЛАРИ ҲАМДА ВИКТИМОЛОГИК ПРОФИЛАКТИКАСИГА ОИД АЙРИМ МАСАЛАЛАР

Аннотация: Мақолада фибрибгарлик жинояти билан боғлиқ масалалар ёритилган бўлиб, унинг тушунчаси, содир этилиш сабаблари ва имкон бераётган шароитлар ҳамда бугунги кунда жабрланувчиларга нисбатан фибрибгарлар томонидан қўлланилаётган усуллари таҳлил қилинган, шунингдек фибрибгарликнинг виктимологик профилактикаси бўйича тегишли тавсиялар берилган. Муаллиф мазкур масалалар юзасидан турли зиддиятларни бартараф этиш мақсадида ўзининг фикрларини илмий асослаган.

Таянч сўзлар: жиноят, фибрибгарлик, жабрланувчи, ҳуқуқбузарлик, профилактика, виктимлик.

Саиткулов Қодирали Абдисалимович,

Старший преподаватель кафедры профилактики
правонарушений Академии Министерство
внутренних дел Республики Узбекистан

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПО ПРИЧИНАМ И УСЛОВИЙ, СПОСОБАМ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ МОШЕННИЧЕСТВО, А ТАКЖЕ ЕЁ ВИКТИМОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОФИЛАКТИКИ

Аннотация: В статье освещена некоторые вопросы, связанные с мошенничеством: проведен сравнительный анализ понятия мошенничество, причины совершения и условия, порождающие таких преступлений, современных способов мошенничество, применяемые мошенниками в отношении потерпевших, а также разработаны предложения виктимологическая профилактики мошенничество. Автор научно обосновал свои мнения и мысли по устранению различных противоречий по данным вопросам.

Ключевые слова: преступления, мошенничество, потерпевшей, виктимность, правонарушения, профилактика

Saitkulov Kodirali Abdusalimovich,

Senior teacher of Crime Prevention Department
of the Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Uzbekistan.

SOME QUESTIONS ON THE CAUSES AND CONDITIONS, METHODS OF COMMITTING A CRIME FRAUD AND ITS VICTIMOLOGICAL PREVENTION

Annotation: The article deals with issues related on fraud: a comparative analysis of the concept of fraud, the causes of the crime and the conditions that occurs such crimes, modern methods of fraud used by fraudsters against victims, as well as proposals for victimological fraud prevention. The author scientifically substantiated his opinions and thoughts on the elimination of various contradictions on these contemporary issues.

Key words: crime, fraud, victim, victimization, offense, prevention

For citation: Saitkulov Kodirali Abdusalimovich. SOME QUESTIONS ON THE CAUSES AND CONDITIONS, METHODS OF COMMITTING A CRIME FRAUD AND ITS VICTIMOLOGICAL PREVENTION. Journal of Law Research. 2019, 7 vol., issue 1, pp. 32-37

Алдаш ёки ишончни суистеъмол қилиш йўли билан ўзганининг мулкни Аёки мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш ҳақида гапирилганда, энг аввало, унинг мазмунини ташкил этувчи - "фирибгарлик" атамаси билан боғлиқ бўлган айрим тушунчаларни ўрганиш ҳамда таҳлил қилиш зарур. "Фирибгарлик" тушунчаси билан боғлиқ турли мунозараларга аниқлик киритишда қуйидагича ёндашиш мақсадга мувофиқ:

Биринчи: Ўзбек тилининг изоҳли луғатида "фирибгарлик" тушунчасининг луғавий маъноси "алдамчилик, хийлагарлик"[1] кабилар билан изоҳланган.

Иккинчи: Исломда алдов, фирибгарлик, бировни чув тушуриш, савдо-сотиқда алдамчилик каби иллатлар қораланган. Хадиси шарифнинг ривоятларида "Кимки алдаб фириб берса, биздан эмас!" [2] деб келтирилган.

Учинчи: Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексининг 168-моддасида фирибгарлик жинояти тушунчаси ҳамда унинг учун жавобгарлик масалалари назарда тутилган. Жиноий-ҳуқуқий тушунчада фирибгарлик алдаш ёки ишончни суистеъмол қилиш йўли билан ўзганининг мулкни ёки ўзганинг мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритишни англатади. Бундай қилмиш учун озодликдан маҳрум қилишгача бўлган жазо чоралари қўлланилиши назарда тутилган.

Юқоридаги тушунчалар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, фирибгарликнинг тушунчаси унинг содир этиш усули, шакллари ва қўллаш методларидан келиб чиқади. Масалан, фирибгарликка оид барча тушунчаларда бировни алдаш орқали мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш билан боғлиқ хатти-ҳаракатлар кузатилади.

Таҳлилларга кўра, 2016 йилда фирибгарлик жинояти жами содир этилган жиноятларнинг 11,7 фоизини ташкил қилган бўлса, 2017 йилда бу кўрсаткич 13,1 фоизни ташкил қилган[3]. 2018 йилнинг 12 ойи давомида республика бўйича содир этилган фирибгарлик жинояти 2017 йилнинг шу даврига нисбатан 32,78 фоизга камайган бўлсада, умумий жиноятларда хиссаси 15,1 фоизни ташкил этган. Фирибгарлик жиноятининг салмоқли қисми Тошкент шаҳри (20%) Фарғона вилояти (13%), Самарқанд (9,7) ва Тошкент (8,6%) вилоятлари ҳисобига тўғри келган. Энг ачирнариси, 2018 йилда содир этилган фирибгарлик жиноятларининг 7,4 фоизи фош этилмасдан қолган[4].

Фирибгарликнинг сабабини билиш юзасидан ўтказилган сўровда иштирок этган маҳкумларнинг 30,5 фоизи моддий етишмовчилик, 28,8 фоизи таълим-тарбиядаги камчилик, 17 фоизи ишсизлик, 13,5 фоизи ҳуқуқий маданиятнинг пастлиги, 5,3 фоизи профилактик ишлари етарли эмаслиги, 2,2 фоизи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг фаолиятидаги камчиликлар кўрсатишган.

Ёшларнинг фирибгарликка қўл уриш сабабини ўрганиш юзасидан ўтказилган сўровда иштирок этган маҳкумларнинг 38,1 фоизи таълим ва тарбиядаги

сусткашлик, 32 фоизи ишсизлик, 14,9 фоизи ҳуқуқий маданиятнинг пастлиги, 5,4 фоизи моддий етишмовчилик, 4,1 фоизи осон йўл билан пул топиш, 1,6 фоизи ичкилик, 0,6 фоизи интернетнинг салбий таъсирини кўрсатишган.

Фирибгарликка оид жиноят иши материаллари таҳлили жабранувчиларнинг 71,4 фоизининг ўта шонувчанлиги, 16,3 фоизининг ўз мақсадларини тез ва осон йўллар билан ҳал этишга уринишлари, 6,9 фоизининг ҳуқуқий билими етарли эмаслиги фирибгарликнинг содир этилишига шароит яратганлигини кўрсатмоқда[3].

Хорижий мамлакатларда содир этилаётган фирибгарлик жиноятининг сабаблар ўрганилганда бир қатор ухшаш ҳолатларни кузатиш мумкин. Масалан, АҚШда фаолият олиб бораётган хинд колл-марказлари 4 йил давомида телефон ва интернет имкониятларидан фойдаланиб, асосан кекса ёшдагилар ва мухожирларни (жабрланганлар сони 15 мингдан ортиқ) алдаб, уларга қамоқ жазоси, депортация ва АҚШ ҳукумати билан боғлиқ бошқа муаммолар билан таҳдид қилиб 250 миллион АҚШ доллоридан ортиқ миқдорида пуллари ундириб келишган[5].

Бунга қуйидаги сабаб ва шароитлар фирибгарликнинг содир этилишига олиб келган деб хулоса қилиш мумкин:

жабрланувчилар (15 мингдан ортиқ) хулқ-атворидаги ўта ишонувчанлик;

АҚШ ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларининг ташкилий-бошқарув фаолиятидаги камчиликлар;

аҳолининг ҳуқуқий маданиятнинг етарли эмаслиги;

АҚШда интернет ва замонавий технологиялар билан ишлаш имкониятининг кенглиги;

АҚШ молия тизимида молиявий мониторингнинг бўшлиқнинг мавжудлиги;

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан амалга оширилаётган назоратнинг сусллиги туфайли фирибгарларнинг эркин ҳаракат қилиш имкониятининг мавжудлиги.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, фирибгарлик жиноятини содир этишда жиноятчилар томонидан қўлланиладиган ягона усул мавжуд эмас, балки улар ўзларининг жинойи мақсадини амалга оширишда бир қатор усуллари қўллашга ҳаракат қилишади. Фирибгарларнинг бундай йўл тутиши биринчидан, жабранувчиларни чалғитиш бўлса, иккинчидан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларини боши берк кўчага киритиб қўйиш каби мақсадни кўзлайди. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2017 йил 11 октябрдаги 35-сонли янги таҳрирда қабул қилинган "Фирибгарликка оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида"ги қарори фирибгарлик жиноятининг содир этиш сабаблари ва шароитларини, шунингдек уларнинг усул ва шаклларини аниқлаш учун ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

Республикамызда 2017-2018 йилларда содир этилган фирибгарлик бўйича жиноят иши материаллари таҳлили фирибгарлар томонидан жиноятлар бир қатор усуллар орқали содир этилаётганлигини кўрсатмоқда.

1. Анъанавий усуллар: қарз олди-берди муносабатлари, ўқув юртларига киритиш масаласи, ишга жойлаштириб қўйиш, юқори лавозимга тайинлашда, ёрдам беришни ваъда қилиш, тилла буюмлар олди-бердиси билан боғлиқ, уй-жой олди сотдиси, ҳаёда, мерос ва бошқа битимлар билан боғлиқ, фол очаман деб шахснинг психологиясига таъсир кўрсатиб моддий бойликларни олиб қўйиш, ёш қизларни алдаш орқали тилла тақинчоқларини олиб кетиш, сохта қимматбаҳо металллардан ясалган тақинчоқларни алдаб сотиш кабилар.

2. Замонавий усуллар: автосалонлардан навбатсиз автомашина олиб беришни ваъда қилиш, кредит олиб бериш, пластик карточкалардаги пулларни алдов йўли билан олиб қўйиш, паспорт бўлимларидан чет элга чиқиш учун рухсатнома (виза)лар олиб беришни ваъда қилиш, хорижий давлатларга ишга юборишни ваъда қилиб улардан моддий қимматликлар олиш, тендер, давлат харидлари ёки ким ошди савдосида кўчмас мулк олиб бериш, қимматбаҳо, нодир металлارни хонадонлардан алдов йўли билан олиш, қалбаки ҳужжатлар орқали хизмат кўрсатишни ёки бирор маҳсулотни етказиб беришни ваъда қилиб, моддий бойликларни қўлга киритиш, турли давлат идораларида хизмат кўрсатишини айтиб, сохта ҳужжатлардан фойдаланиб, текширув ўтказмаслик эвазига моддий қимматликларга эга бўлиш, қишлоқ хўжалиги соҳасида деҳқонларга турли хил минерал ўғитларни арзон нархларда олиб беришни ваъда қилиш, фуқаролар билан вилоятларга қатновчи киракаш сифатида танишиб, уларнинг пул жўнатмаларини манзилига етказиб беришни ваъда қилиб пулларни келишилган манзилга етказиб бермаслик, сохта пул қийматликларини алдаб ўтказиш, сохта тадбиркорлик фирмалари ташкил этиш йўли орқали молиявий пиромедаларни ташкил этиш, пул маблағларини депонентга қўйиш бўйича компаниялар ташкил этиш, адреслар китоблари ёрдамида алдов схемаларидан фойдаланиш йўли билан содир этиладиган реклама фирибгарлиги, инсофли рақобат соҳасида фирибгарлик (масалан, рақобат соҳасида устунликни алдов йўли билан қўлга киритишга қаратилган фирибгарлик), хизматларнинг интернет-рекламаси (ёки "спонсорлар рўйхатлари")дан фойдаланишга асосланган клик-фирибгарлик, масалан, "бир клик" билан сугурта қилиш[6].

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ҳуқуқшунос Х.Р. Очилов тадқиқотларида ривожланган хорижий мамлакатлар (ГФР, Испания, Дания, Австрия, Хитой, Швеция, Голландия ва бошқалар тажрибаси)да мол-мулк ёки унга бўлган ҳуқуқни талон-торож қилишнинг турли усуллари учун жавобгарлик назарда тутилган алоҳида нормалар мавжудлигини эътироф этилган[7]. Жиноят учун жазо тайинлашда уни содир этиш усул ва шаклларини ҳам инобатга олиш қанчалик тарбиявий аҳамиятга эгаллиги мунозарали ҳолатдир. Масалан: Австралия федерал қонунчилигида компьютер технологияларини жалб қилиш йўли билан алдаш усулларини қамраб оладиган махсус жиноят таркиблари мавжуд (масалан, кредит карталари билан боғлиқ алдовлар). Унга қўра, компьютер алдовлари усулларига компьютер тизимига киришни қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) ўзгартириш, электрон маълумотларни модификациялаштириш ва йўқ қилиб юбориш, электрон усулда узатилган хусусий ахборотни (пароллар, кредит карталарининг маълумотларини ва бошқа сир тутилган маълумотларни) қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) эгаллаб олиш ва бошқалар қиради[7].

Россияда олдиндан пул ўтказиш, авиа билетни сотиб олиш, олдиндан тулов қилиш орқали ишга жойлашиш, шахсий маълумотларни аниқлаш, қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларда шулерлик (фирибгарлик) қилиш, қалбаки ҳужжатлар орқали банк кредитларини олиш, тенг миқдорда бўлмаган пулларни алмаштириш, аҳолини эҳтиёжларини қондиришга қаратилган ёлгон фирмаларни ташкил этиш, кўчмас мулкни алмаштириш бўйича келишиш ва шу каби фирибгарликнинг бошқа бир қанча усулари аниқланган.

Демак,фирибгарлик жиноятининг турлари, сабаб ва шартлари ҳамда усуллари бир-бирдан фарқланади. Бироқ, унинг содир этилишида умумий ҳаракатерни белгилаб берувчи қуйидаги ўзига хос хусусиятларни кузатиш мумкин:

- жиноятчилар жабрланувчиларга таъсир ўтказиш мақсадида психологик методларни чуқур қўллашади;

- жабрланувчилар жиноятчининг ўзини тутиш сабаблари ва жиноий хатти-ҳаракатларини сезмайди;

- жабрланувчилар ҳеч муболағасиз ва иккиланишларсиз жиноятчига ўзининг мулки ва бойликларини ўз хохиши (ўз қўллари) билан беради;

- кўпгина ҳолатларда фирибгарлар гуруҳ-гуруҳ бўлиб ишлашади;

- фирибгарлар айрим ҳолларда мураккаб қўрилма ва буюмлардан фойдаланишади;

- атрофдагиларнинг фирибгарларга нисбатан бефарқлиги кузатилади.

Шундай қилиб фирибгар жиноий ниятни амалга оширишда: а) ўзанинг мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқини қўлга киритиш мақсани кўзлайди;

б) мақсадига эришиш ҳамда жабрланувчиларнинг ишонтириш учун турли усуллари қўллади; в) кўзлаган маррасига осонлик билан эришиш учун ишонувчан шахслар билан муносабат ўрнатади; д) жабрланувчиларни мунтазам кузатиб, унинг эҳтиёжлари ва қизиқишлари ҳақидаги маълумотларни ўрганиб боради.

Фирибгарлик ижтимоий-салбий ходиса сифатида кўпроқ уни содир этилишига шароит яратаётган жабрланувчилар билан профилактик огоҳлантириш ишларини мунтазам амалга оширишни талаб этади. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги "Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида" қонунига ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ҳамда унда иштирок этувчи органлар томонидан фирибгарлик жиноятларининг содир этилишини барвақт олдини олишга қаратилган ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси чора-тадбирлари доирасида амалга оширилиши назарда тутилган.

Шунингдек, хорижий давлатчи тажрибасидан келиб чиқиб, фирибгарликнинг виктимологик профилактикасини самарали ташкил этиш мақсадида қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш тавсия этилади:

АҚШ, Германия, Буюк Британия тажрибаси:

жамоат жойларида ва аҳоли кўп тўпланадиган жойларда кўнгилли фуқароларни жалб этган ҳолда фирибгарлик учун жавобгарликни тушунтириб берувчи турли эслатмалар ҳамда ахборот varaқалари тарқатиш;

- ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан янги ҳолатлар ва фирибгарлик шакллари аниқлаш учун ҳар куни Интернет ресурсларини кузатиб боришни йўлга қўйиш;

- фирибгарлик кўп содир этиладиган жойларда назорат постлари ташкил этиш;

барча таълим муассасаларида амалий виктимология дарсларини ташкил этиш ва махсус тренингларда фуқароларнинг мулкий манфаатларига фирибгарлик йўли билан тажовуз қилиш механизми олдини олиш чоралари ўргатиш;

фирибгарликнинг олдини олиш бўйича аҳоли билан ҳамкорликни таъминлашга қаратилган махсус дастур ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- аҳолини ҳар қандай жиноий тажовузлардан, шу жумладан фирибгарликдан ҳимоя қилиш қаратилган илмий фаолият учун имтиёزلарни жорий этиш;

мунтазам равишда фирибгарлик жиноятлари таҳлил қилиш, уларнинг янги йўллари аниқланган тақдирда келгусида олдини олиш юзасидан чора-тадбирлар белгилаб бориш;

фирибгарлик жинояти қурбонларига ёрдам бериш бўйича алоҳида дастур ишлаб чиқиш [8];

фирибгарликнинг ҳар бир ҳолати ҳақида корхона, муассаса, ташкилотлар (биноларида), оммавий ахборот воситаларида, глобал компьютер тармоғида, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектларининг расмий сайтларида ҳамда жамоат жойларида рекламалар учун ажратилган жоларда итоаткор хатти-ҳаракатлар, соғлом турмуш тарзи, фуқароларнинг ҳуқуқий хабардорлиги ва ҳар қандай фирибгарликка қарши иммунитетни шакллантириш қаратилган маълумотларни тарқати (Россия тажрибаси) [9];

фуқароларни фирибгарликнинг шакллари, усуллари ва ундан жабрланмаслик учун нима қилиш кераклигини тушунтириш бўйича ички ишлар органларида анти-фирибгарлик гуруҳларини тузиш; (Қозғистон тажрибаси)

- фирибгарлик жинояти қурбонлари учун компенсация жамғармаси ташкил этиш. (АҚШ, Австралия, Қозғистон тажрибаси)[10].

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 8000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ф. - Т: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2008. - Б. 348. (Explanatory Dictionary of the Uzbek language: more than 8000 words and word combinations. F.-T: "National Encyclopedia of Uzbekistan" State Scientific Publishing House 2008. -P.348)

2. <https://m.ok.ru/group/54574>

3. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Илмий-амалий тадқиқотлар маркази маълумоти (The information of the scientific and practical research center of the Academy of MIA of the Republic of Uzbekistan).

4. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Тергов департаменти маълумоти (The information of the Investigation Department of the MIA)

5. <https://kun.uz/news/2016/10/30>

6. Фирибгарлик жиноятларини очиш, тергов қилиш, уларнинг сабаблари ва шарт-шароитларини аниқлаш ва бартараф этиш: Амалий услубий қўлланма./Б.Э. Закиров, Ж.С. Мухторов ва бошқ. -Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. - Б.5-6 (Detection of fraud crimes, investigation, identification and elimination of their causes and conditions: Practical methodical guide./ B.E.Zakirov, J.S.Mukhtorov and others.-T.:Academy of MIA of the Republic of Uzbekistan,2017. - P.5-6.)

7. Очидов Х.Р. Ўзгалар мулкани компьютер воситаларидан фойдаланиб талон-торож қилганлик учун жавобгарлик: юрид. фан. б. фал. (PhD) док. ... дисс. - Тошкент, 2017. - Б.24 (Ochilov Kh.R. Responsibility for looting the property of others using computer means: juridical. science. B. phil. (PhD) doc. ... diss. - Tashkent, 2017. - P.24).

8. Якимова Е.Д. Виктимологической профилактики преступности: содержание и задачи/ Виктимология.-М.: 2014. С/182-185/ (Yakimova E.D. Victimological crime prevention:content and objectives / Victimology.-M.: 2014. P/182-185/) <https://gyberleninka.ru>

9. Ревина Р.В., Ростокинский А.В. Опыт зарубежных стран в развитии виктимологической профилактики мошенничества/ проблемы праве, международное право.-М.: 2010. С/182-185/ (Revina R.V., Rostokinskiy A.V. Experience of foreign countries in the development of victimological fraud prevention/ problems of law, international law.-M.: 2010. P/182-185/) <https://gyberleninka.ru>

10. Қозғистонда жиноятдан жабрланганлар учун компенсация фонди ташкил этилмоқда/ (Compensation fund for victims of crime is being established in Kazakhstan)

central.asia-news.com.